

КАРЗ АЛНАН ГҮН

Сатирики хекая

«Харың иши хардыр, достлар,
Муң магтасаң, атча болмаз!»

Магтымгулы

Эшек ат ятага хожайын болды...

Ол бәш-үч гүн атларың дашында ичини хүмледип гезди. Атларың тойнак кақышыны, оларың чарпая галшыны сынлады. Догруссы, атларың болшы онуң гөвнүне ярамады. Эшегиң гөзи билен гарасаң, оларда кемчилик кәнди, меселем: биллери инче, аяклары узын, өзлери гувбоюн, келлелери бир мүжи. Атларың арассачылыгы саклайшы-да гөвүн диерлик дәл: киршене я ята сува агынап ювунман, акар сув гөзлейәрлер. Сувдан ганжак болушларам, сув ичишлерем маңзыңа батанок: габат гелен көлчә эңеклерини басып гулкудыбермән, дуры сув гөзләп, селкилдешип йөрлер. Бу юртда нәме кән – киршен кән, эмма атлар оңа агынаман, гедемлик эдйәрлер. Өз яшажык тайчанакларына-да гедемлиги өвредйәрлер. Онсоң оларам ята сувы хем киршени әсгереноклар.

Эшек хожайын бу ягдайың ондулыгың үстүнден элтмежегини ятып пикир этди. Онсоң ол соңкы дөвүрдә атларың сув етмезчилигинден зейренйәнлигини ятлап, гатырганды: «Элбетде, ята сув ичмәни өврәнмесәң, сув етмез! Нәмүчин бизиңкилер сувдан көсененок? Себәби олар ёлдакы көлчеденем сувсузлыгыны гандырып билйәрлер. Дишиңден сыздырып ичсәң, чөп-чалам көчеде галар, оны ювутмак хөкманмы? Атлара шуны өвретмели: «Белки, мен сув ичмегиң дүзгүнлери хакда йөрите перман чыкармалыдырын?» дийип, ол өзбашына хүнүрдеди, хатда чалажа аңнырыбам гойберди.

Соңра Көшгагылына гелип, ол атытагың үстүнден агалык этмек үчин эшеклерден ыбарат йөрите Ёлбашчы гурама дүзди. Эмма бир айлавда онуң эшек көңлүне гүман гитди: «Дине өзүмизиңкилер болуп, атытагы доландырып билермикәк? Атлар питне турузмазмы? Олар гахарларына бәс гелип билмән, бизи депишдирип өлдүрәйселер нәтжек? – Эшек хожайының түйлек эндамы жүмшүлдәп гитди. Ол бирнәче вагдан бәри атларың гүлли көрпесинден, ийминден гөжәп йөрән харам гарныны сарч бедевлериң йити тойнаклары билен парсылдадып ярышыны гөз өнүне гетирип, хапа болды: – Ёк, Ёк! Муңа Ёл берип болмаз!» Онсоң ол өзүниң иң мекир Отчы везирини янына чагырып, геңеш этди:

– Нәдип атлары мүдүмилик гул этмели?

Гөзлери хувүниңки ялы тегеленип дуран мекир везир онуң жогабыны нагт этди:

– Атларың ичинден ики-еке өзүмизе меңзешини сайлап тапып, арамыза гошмалы. Олар бизе өз ковумдашларыны дыза чөкөрмәге көмек эдерлер. Шейтмесек, атлар бизе узак боюнам эгмез, хезилем бермез. Оларың ичинден урмалы!

Мекир везириң гепине Эшек хожайын өз әпет келлесиниң үстүнде кеержеклейән жүбүт хар гулакларыны габартды. Соңам Көшгагылың ичинден өз өвезине не пес-не бейик ковумдашыны чагырды-да, оны Отчы везирине келте

тиркәп, атларың арасындан эшеге меңзешлерини тапып гетирмәге иберди. Онсоң олар атыакдан: назары гула меңзеш бир гожалан аты, сапара гелсе, дашына хансырап середйән ялта аты, агылың ата бай еринден ене бир гирденежик аты идип, мырада етип, ызларына гайтдылар.

Бир-де назары яй, бир-де гедай хөкүдик агта ябы билен пессежик бойлы, гашлажык гара жүржөн гатыр кешдели тахясыны ики гулагының арасына атып, агылың даш йүзүнде, гуйрукларыны ямзына гысышып, булара гарашып дуран экени. Бу икисиниң гуйругына эййәм «Ат сеси» атлы кагызнама гысдырылгыды. Көшгагыла барян ёлда булар ене, гөрсең, сег ит дийдирйән няз ата, башга-да, бир вагтлар абрайы «жан ага!» дийдирен бабалак ата душдулар. Бу жанаварлар-да Эшек хожайына хызмат этмәге хөвесек болуп чыкдылар.

Отчы везир билен не пес, не бейик эмелдар эшеклең бәхбидине чапжак эгсик атлары өңлерине салып геленлеринде, гөрселер Көшгагылың гапысына эшеклере өз кейпине гуллуқ этмәге гелен жандарларың-да эп-эслиси йыгнаныпдыр. Булар эсасан не ат, не эшек, ягны гатырлар, атларың дәбинден чыкып, киршене агынамага эндиқ эден ек-түк түйси бозук атлар ве шуңа меңзеш махлуқларды.

Гөзлери петревүк Отчы везир оларың ичинден эшеклере ак йүрекден гуллуқ этжек үч-дөрт санысыны Көшгагыла габады. Оларың бири додақлары салланып ятан гарынлақ алабедер гатыр, бейлекиси – жайың чүңкүнден өзүнден өнүрти хемише эңеги өврүлйән демир диш, ене бирем түйи сых-сых кирпи писинт атды. Элбетде, оларың ичинде яшлыкдан эшеклерин арасында ойнап улалан ве шол себәшш-де өз ат мертебесини йитирен йүпек яллы, инче билли, дал герденли, алма гөзли азашан байталлар-да барды... Эшек хожайын бу жандарларың хер хайсына бир алдавач везипе берди. Отчы везире-де бу махлуқлары ише угрукдырмагы табшырды.

Шондан соң атытагың үстүне перман ызына перман ягды. Эшек хожайының илкинжи перманларының бири билен атлар гүлли көрпеден кесилдилер. Соңра оларың ийми азалдылып-азалдылып, гиже-гүндизде бир гысыма гетирилди. Соң оlara атытақдан биругсат чыкмақ гадаган эдилди. Иң эсасы-да, оlara топар тутуп чапмақ, кишңемек, көчелерден эркин йөремек гадаган эдилди. Эшек хожайының гаршысына бирлешип билмезликлери үчин атларың хер эдимини аңтадылар, хер атың ызына бир эшек салдылар. Атларың мертебесини, әхли хукуқларыны эллеринден алып, оңа дерек Эшек хожайын олары өлен гүни гара ере мугт гөммеги вада берди.

Атлар илки сусланып, йүзлерини салладылар, бу тәзеликлери халамадылар. Хатда чаларақ гозгалаң-да турузжак болдулар. Эмма хут шу ерде-де Отчы везириничикси мекирлиги белли болды. Онуң эври билен Көшкде айратын иймленйән гатырлар, атдан азан эшеклер ве түйси бозук атлар Эшек хожайыны горап, алавагырды туруздылар.

«Биз говы яшаярыс! – дийип, олар дишлеринден сыздырып аңңырдылар. – Яг ийип, йүпек геййәрис! Бал гүнүмиз бар. Мунуң үчин биз өз Эшек хожайынымыза бакы миннетдардырыс! Бизиң бу гүнүмизи гөрүп билмедигиң гөзи чыксын!»

Отчы везир ийме өврөнән бу жанаварларың йүрекден сыздырып язан «Йүзленмесине» овнук-ушак дүзедишлери гиризди. Мысал үчин, текстиң: «Биз говы яшаярыс» диен ерини ол «Биз, ягны атлар, говы яшаярыс» дийип дүзетди ве текстиң соңуна: «Чын бедевлер хич хачан Эшек хожайына бивепалық этмез!» диен сөзлеми гошды. Шондан соң ол өз байгуш гөзлерини гүлдүрип, бу наманы ач атлар

үчин эшеклериң докмәде агылында нешир эдилейән метбугат органларына: газетлере, радио ве телевиденийә иберди. Үссесине-де, ат жанаварлара хем оларың бейниси бекемедик яшажык бигүнә тайчанақларына: «Эшек хожайына бивепалык этсем, дөрт аягым гурасын, гуйругым үзүлсин, тойнагым күл болсун» дийдирип, ант ичмек дәбини гиризди. Шейдибем атларың яңы мөвжәп угран хыжувы хилегәрлик билен басылып ятырылды.

Эмма бу вакада мекир Отчы везириң ялав ялы гөзлери бир айылганч кемчилигиң үстүни ачды. Атлары хаялчыратмақ үчин гурналян чыкышларың хеммесини: «Яшасын, Эшек хожайынымыз!» дийип жемлемели болярды. Чыкарылян әхли перманларың ашагында-да: «Эшек хожайын» дийлен гол барды. Бу-да, элбетде, эшеклериң пейдасына дәлди. Шонуң үчинем гелжекде атытакда булагайлык дөредип билжек бу гөзе дүртүлип дуран кемчилиги гүнүбирин дүзетмек герекди. Отчы везир хаял этмән, «дашы жәжек, ичи мөжек» атдан азан эшеклери чагырып, геңеш этди ве оларың агзына шуны салып берди: «Нәмүчин биз Эшек хожайына «Эшек хожайын» диймели? Гелиң, онуң адыны дөвребап үйтгеделиң хем оңа бу гүнден башлап «Башат» диелиң!»

Түйси бозук заңнарлар мекир везириң бу теклибини дерт аяклап голдадылар ве атытакда Эшек хожайының бу тәзе адыны орнашдырмалы диен карары шол демде әхли атларың адындан бирагыздан кабул этдилер. Шондан соң ресми суратда «Башат» лакамыны алан озалкы Эшек хожайын дөрт аягыны чызгап, ише гиришди. Бейле габа лакамың аркасына букулансоң, оңа күррелигинден бәри йүрегинде бесләп йөрен иң гизлин арзувларыны атларың бойнундан дакмага гиң ёл ачылды. «Башат» адыны алан эшегиң биринжи перманы шейле болды:

«Перман эдйәрин: Шу гүнден бейләк әхли атлар кишңемесини бес эдип, дөврүң талабына гөрә аңчырмалы! **Башат. Көшгабат, пыланынжы йыл.**»

Боланы шол. Шондан соң, бу карара боюн эгмән, эшеклериң гаршысына гидип кишңежек болан атлары әхли атларың душманы дийип ыглан этдилер ве олары атытакдан ковуп чыкармага башладылар. Оңа дерек хөлтүлдешип, «Башатың» мүйнән арабасыны чекйән йүкчи агта ябылара «Халк бедеви» диен ат дакып, «Гырат» байрагыны бердилер. Атытагың үстүне ягян перманлар-да чагбалы ягша дөнди.

«Перман эдйәрин: Шу гүнден бейләк атлар дуры сува ювунмақларыны бес эдип, киршене агынамалы ве мундан леззет алмалы! **Башат. Көшгабат, пыланынжы йыл.**»

Киршене агынамагы өзүне ёкуш гөрүп, кишңежек болан атларың энчемесине «кирли» диен айып йөңкелди ве олар атытакда дынчлыгы хем абаданчылыгы бозян бозгақлар хөкмүнде берк чәре гөрүлди...

Эмма Эшек хожайының атларың аңыны булашдырмақ үчин дакынан габа лакамы онуң узакдакы ковумдашларыны горкузды. Олар өз азап эдип етишдирен ве атларың юрдуны доландырмага иберен эшеклери, болмасы иш болуп, ата өврүлен болаймасын диен ховсала дүшдүлер. Шонуң үчинем онуң чын хоссарлары бирнәче векил иберип, деррев онуң агзыны ысгап гөрдүлер.

– Аркайын болуң – дийип, шонда «Башат» өз сүңк хоссарларыны көшешдирди, – ясы яныңыз ерде болсун... Мениң шол өңки эшеклигимдир! Мен үйтгемен. Күррелигимден бакып-бежерен, йөриш өвреден, дөрт аягымы деңләң, атлаң үстүнден хожайын эдип гоян сиз. Онсоң мен нәмүчин сизе бивепалык

этмели? Өзүм хакда-ха гүррүңем ёк, йөне еди пуштумам сизе вепалы болар! Мең неслим мыдама сизден тәлим алар. – «Башат» соңра хас ичгинсирәп, сөзүни довам этди: – Эй, мениң мертебели хоссарларым, өз арамызың гүррүңи, йөне, догрымы айтсам, шу атлардан мең гөвнүм буз ялы. Везирлерим Отчы, Шыхмүтүр үчүмиз шунча жан этсегем, бу атларың хеммесинден өзүмиз ялы эшек етишдирип билжегимиз гүмана. Чүнки нәче ач сакласагам булар гуры тезеги сүпләп иймеги, агызларыны гөгө тутуп аңңырмагы, порсы сув ичмеги, киршене агынамагы өвренибереноклар, шахсы арассачылыгы, ягны гигиенаны саклап биленоклар. Сиз муны өз хабар серишделериңизин үсти билен дүңйә жар эдиң, яш тайчанакалары-да шондан гырыляр дийиң. Гой, атларың бетбаггчылыгының жогапкәрчилиги эшеклерин бойнуна дүшмесин!

Шондан соң «Башатың» алысдакы хоссарлары бирнеме ынжалдылар. «Башат» болса атларың үстүне эдйән хужүмини өңкүден-де гүйчлендирди. Бир гүн ол везир-векиллерины ызына тиркәп, атятага барды. Атлары гөрүп, оларың сырдам хем даяныклыдыгына Эшек хожайының хемишекиси ялы ене-де гөзи гитди. «Нәмүчин атлар эшеклерден бейик хем овадан болмалы? – дийип, ол газапланды. Оларың муңа нә хакы бар?» «Башатың» хас бетер-де мыррыхыны тутдуран зат – кәбир чын бедевлериң өзүне ач-ачан я-да гизлин йигренч билен гарамагыды. Ол бедевлериң агзына микрофон тутсаң, этиячдан: «Яшасын Башат!» диймеклери ахмал. Йөне гөзлерине сиңе серетсең велин: «Ёк болсун Эшек хожайын!» диеслериңиң гелйәндиги гөрнүп дур...

«Ёк, муңа чыдам эдип болмаз! – дийип «Башат» өз янындан гахарлы аңңырды. Онсоң ол айгытлы карара гелди: «Гел, мен буларың арасындан чын тохум бедевлери, иң йындамларыны, оваданларыны өз дашары юртлы кәрдешлериме совгат эдейин. Шонда атятагың ховаласы песелер, онсоң бу мыррыхларың маңа боюн эгмеслер, башга алажы галмаз!»

Ана, онсоң Эшек хожайын етишибилдигинден сага-сола ат пайламага башлады. Хайсы оя отламага гитсе я-да хайсы шорлуга киршене агынамага гитсе, шол оюң хожайынына «мен» диен бир бедеви экидип, совгат берди. Өз янына мыхманчылыга отламага геленлери-де бош гойбермеди. Алмажага ялбарып, үстүне элтип берди. «Башат» бу меселеде өзүниң еринден гелме эшекдигини ене-де бир гезек әлеме аян этди. Гулагы узын хем болса акыл-хушуның, ядының келтедигини билдирип, кәбир үлпетлерине икинжи айлавданам ат пайлады. Шейдибем ол тиз вагтда атятагың буйсанжының ичини үзди. Өз араларындан иң йындам, буйсанчлы тохум бедевлери йитирен атлар рухдан дүшдүлер ве басым өзлериниң эшеклерден уллакан бир тапавутларының ёклугына ынанып, муңа боюн болуп башладылар. Хатда оларың арасында бизем «эшек болалың!» диенлери-де тапылды. Ачлыга, алачсызлыга, яналмалара чыдаман, атларың кәбири тезек сүплемәге ченли барып етдилер. Бедевлериң гөзлери яш, багырлары баш болды.

Ине, шонда тохум атлары аз вагтда эшеклериң дережесине ченли ашак дүшүрен галп «Башат» түйс йүрекден хешелле какып, юртда ызлы-ызына байрамчылык гечирмәге башлады.

«Перман эдйәрин: Бу гүн сув байрамы. Эртир дуз байрамы. Соңра – ун байрамы. Онуң эртеси – нан байрамы. Онсоң – сан! Сандан соң гавун, гавундан соң – мавун, соңра – түршек, соң – гарпыз, гарпыздан соң – нарпыз! Нарпыздан соң – пачак, пачакдан соң – печек байрамы! **Башат. Көшгабат, пыланынжы йыл.»**

Атларың үнсүни өз дүшөн гөзгыны ягдайындан совмак үчин той үстүне той, үйшмелең үстүне үйшмелең гурналян бу топракда дура-бара бирентек ир-иймишлериң өзи йитип, диңе ады хем байрамчылыгы галды... Иң эрбеди-де, бу юртда соңа-бака байрамчылык гечирмәге гүн етмеди... Чүнки бир йылда Таңрың берени 364 я-да 365 гүн болса, «Башат» өз раятларына ондан ики эссе көп байрамчылык эчилди.

Онсоң атларың эшеклере гарашлы, иле белли сакар эшегиң-де «Башат» адыны гөтерйән бу юрдундан байрамчылык гечирер ялы карз гүн диләп, гоңшы иллере дилегчилер дөкүлип уграды. Олар ят иллерден той-томаша үчин диңе карз гүн сораман, эйсем тиз вагтдан шол той-томашада гара сува янап иер ялы бир дөвүм гаты чөрегем дилемели болдулар. Чүнки түкениксиз шагал меслигине учран бу юртда соңа-бака дишиң кирини ачамага-да иймит тапылмады. Ат жанаварлар өз яйлаларында ятып-турсалар-да, өлмез-өди иймити кесеки яйлалардан гезлемели болдулар. Ана, онсоң өз максадына етен «Башат» шонда өзүниң иң дабаралы, иң мөхүм перманыны чыкарды.

«Перман эдйәрин: Шу гүнден башлап мениң раятларым тапан чөрегини хөкман өз юрдумызың ябының сувуна янап иймели! Мунуң үчин мен ябың сувуны мугт эдйәрин. Ондан башга-да, мен: Айың, Гүнүң, йылдызларың шөхлесини, хованы мугт эдйәрин. Сизиң Гүне чоюнмага, ховадан мугт дем алмага хакыңыз бар. Ким ислесе, гөкдәки йылдызлардан оруп, чувалларыны долдуруп өйүне дашап билер. Ыгтыяр менден.

Ондан башга-да, мен өз раятларыма шемала дөшлерини ачып гезмеги, Гарагумуң чөгесине агынамагы ругсат эдйәрин! Сизиң гиже ятмага, гүндиз турмага, чага догурмага хакыңыз бардыр. Хич задың гайгысыны я-да пикирини этмәң! Умуман, мен сизи пикирленмекден хемишелик бошадярын. Гарамаяга пикирленмек гыммат дүшер... Сизе дерек мен өзүм пикирленерин.

Ким-де-ким мениң бу мукаддес Перманымы бозса, онуң тойнагы гыркылып, гуйругы үзүлжекдир. Бозмадыклар яг ийип, йүпек геер. Шу гүнден бейләк яг ийип, йүпек геймедигиң башы – өлүмли, малы – талаңлы! Маңа вепалы жандарлар үчин якын вагтда чет юртларың биринден бирнәче вагон ягдыр йүпек иберилжек. Шол йүк саг-аман бизе гелип етсе, онда мен хер йылың шол гүнүни вагон, ягны отлы байрамы дийип ыглан эдйәрин! **Башат. Көшгабат, иң соңкы йыл.»**